

Ortsrapport

Spjutstorp

Spjutstorp ligger i ett öppet och kuperat odlingslandskap. När järnvägen drogs fram lades spåren tätt intill den gamla kyrkbyn. Här finns ålderdomlig prägel med gårdar och gathus utmed äldre vägsträckningar samt en yngre del med stationshus och bostadshus längs järnväg och landsväg. Landets första friluftsbad på landsbygden anlades i Spjutstorp år 1936. Efterkrigstidens utveckling syns bland annat i nya skolan och villabebyggelsen.

Innehåll

Förord	3
Inledning	4
Historisk tillbakablick	5
Spjutstorps by	5
Kulturlandskapets utveckling	7
Spjutstorp idag	8
Beskrivning av byn	8
Bebyggelsens karaktär	9
Betydelsefulla byggnader och miljöer	10
Kulturlandskapet idag	13
Åtgärder för Spjutstorp	14
Allmänna råd vid underhåll och ombyggnad	14
Särskilda riktlinjer för Spjutstorp	16
Om varsamheten i lagstiftning	16
Utgångspunkter för kulturhistorisk värdering	16
Kulturhistorisk värdering av bebyggelsen i Spjutstorp	17
Skötselråd för omgivande landskap	17
Handlingsprogram	18
Litteraturtips	20
Byggnadsvård	20
Landskapsvård	20
Källor – arkiv och litteratur	21
Lagstiftning	22
Ordlista	25
Kartbilaga	28

Förord

Samhällsutvecklingen har under senare år gått mot ett allt mer miljöinriktat samhälle i vid mening. Det framförs nya och ökade krav på miljöhänsyn, som aktsamhet om kulturvärden och långsiktig resurshushållning. Kulturmiljövårdens ställning har stärkts. Den senaste utvecklingen inom kulturmiljövårdens område syftar till att identifiera kulturmiljöer från ett helhetsperspektiv där enskilda betydelsebärande bygger upp samband och strukturer. Under senare år har även allt mer betonats vikten av regional identitet och regionala särdrag. Med kulturmiljöer avses i detta program i första hand bebyggda miljöer, men även sambandet med landskapet är av stor vikt.

Tomelilla kommun ser kulturarvet som en tillgång i samhället, och kulturarvet utgör en av utgångspunkterna för uppförande eller förändring av bebyggelse och anläggningar. Underlag och kunskap om kulturmiljön skall ligga till grund för bland annat den fysiska planeringen. Kommunens värdefulla och rika kulturmiljöer ses som en positiv tillgång och lokaliseringsfaktor, både vad avser verksamheter och boende liksom även för näringslivsutveckling inom turism och rekreatiionssektorn.

Det förutsätts att kommunerna förfogar över de inventeringar av bebyggelse och miljöer som krävs för att hantera ärenden i enlighet med intentionerna i olika lagstiftningar. Kommunen har sedan ett tjugotal år tillbaka bevarandeplaner för ett antal orter. Dessa planer är delvis inaktuella och med beaktande

av det mera vidgade synsätt inom kulturmiljövården som nu gäller, har kommunen beslutat att utarbeta ett kulturmiljöprogram för 15 orter. Avsikten är att i en andra etapp gå vidare med att utarbeta ett program även för resterande delar av kommunen.

En viktig del av kulturmiljöarbetet är att förankra och fördjupa kunskapen och skapa förståelse för kulturvärden hos allmänheten. Kulturmiljöprogrammet avses att nyttjas i samband med exempelvis olika studiecirkel och till utbildning av fastighetsägare, byalag och motsvarande liksom även i samband med ordinarie skolundervisning. Programmet har flera användningsområden och bland annat skall det användas i kommunens arbete med översiktsplanering, detaljplanering och bygglovshantering.

Uppdraget att i första etappen utarbeta ett kulturmiljöprogram för de 15 orterna har efter upphandling lämnats till Regionmuseet/Landsantikvarien i Skåne. De orter som omfattas av programmets första etapp är Andrarum, Bondrum, Brösarp, Eljaröd, Fågeltofta, Gårdlösa, Kverrestad, Lunnarp, Onslunda, Ramsåsa, Smedstorp, Spjutstorp, Tomelilla, Tranås och Östra Ingelstad.

”Det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda vår kulturmiljö. Ansvar för detta delas av alla. Såväl enskilda som myndigheter skall visa hänsyn och aktsamhet mot kulturmiljön.”
Kulturminneslagen 1 kap. 1 §.

John Johansson
Kommunstyrelsens ordförande

Bengt Alm
Stadsarkitekt/projektledare

Inledning

Hur bebyggelsen i ett samhälle ser ut är ett resultat av flera olika faktorer. Generella företeelser som kristnandet, skiftesreformerna, bostadspolitiken, järnvägarna och bilismen har påverkat många samhällen på ett likartat sätt. Landskapets förutsättningar, traditioner och ägandeförhållanden ger förutsättningar som skiljer samhällen åt. Ett samhälles byggnadskultur speglar dess historiska och aktuella förutsättningar. Kunskaper om dessa sammanhang ger möjligheter att bevara och förvalta en miljö. Det är något som kan medverka till att skapa en rik och levande vardagsmiljö för invånarna. En god byggnadskultur är en av förutsättningarna för en god livsmiljö.

Under 1999 genomfördes en inventering av Spjutstorp. Syftet med inventeringen är att presentera ett kulturmiljöprogram för delar av Tomelilla kommun. Rapporten syftar till att ge en så fullständig bild av miljöns nuvarande utseende som möjligt. Detta har inneburit, att såväl bostadshus med tillhörande uthus, garage och ekonomibyggnader som verksamhetslokaler och offentliga anläggningar fotograferats samt beskrivits till det yttre. Förutom byggnadsinventeringen har kulturvärdena i orternas omgivande landskap studerats. Historiska kartöverlägg över byarnas äldre skifteskartor har tillsammans med andra kartstudier och besiktning i fält visat var det finns värdefulla områden och objekt i landskapet.

I det kommunala kulturmiljöprogrammet ingår en kulturhistorisk översikt som presenteras i en särskild skrift. Den behandlar på ett övergripande sätt Tomelilla kommuns landskapstyper, traktens äldre historia, byggnadstraditioner, markanvänd-

ning och påverkan till följd av den industriella utvecklingen.

De orter som ingår i kulturmiljöprogrammet är Andrarum, Bondrum, Brösarp, Eljaröd, Fågeltöfta, Gårdlösa, Lunnarp, Kverrestad, Onslunda, Ramsåsa, Smedstorp, Spjutstorp, Tomelilla, Tranås och Östra Ingelstad. Regionmuseet/Landsantikvarien i Skåne har utfört arbetet med inventering, fotografering, studier av kartor och andra källor samt författande av orsrapporter. Som ett led i arbetet har uppgifter om de inventerade byggnaderna införts i ett omfattande databaserat register. Registret innehåller uppgifter om byggnadernas funktion, uppskattade ålder och exteriör. I registret kan uppgifter fortlöpande föras in.

Till skillnad från många av de andra byarna i Tomelilla kommun har det inte utarbetats någon kommunal bevarandeplan för Spjutstorp. Byn uppmärksammades inte heller i det regionala natur- och kulturmiljöprogrammet för f.d. Kristianstads län

”Från Bjäre till Österlen. Skånska natur- och kulturmiljöer” från 1996 där flera andra delar av kommunen behandlades.

Arbetet som presenteras nedan är i första hand en beskrivning av kulturmiljön i Spjutstorp och inte en redogörelse för dess kulturhistoria. Här finns en genomgång av bebyggelsen med exempel på betydelsefulla byggnader, miljöer och landskap. Efter beskrivningen av dagens Spjutstorp följer förslag till åtgärder. Detta syftar till att ge råd för hur kulturmiljön aktivt ska kunna bevaras och brukas för framtiden.

Historisk tillbakablick

Spjutstorp ligger i Ingelstads härad i det område som forskaren Åke Campbell (1928) kallade Österslätt. Området kan idag betecknas som en fullåkersbygd, och det skoglösa landskapet har lång kontinuitet bakåt.

Efterleden *-torp* i ortnamnet Spjutstorp är en namntyp som togs i bruk under vikingatid och har därefter nyttjats långt fram i historisk tid. Spjutstorp benämns Norra Spjutstorp på enskifteskartan från 1827. Anledningen till detta är att skilja det från ett sydligare Spjutstorp i Glemminge socken, Simrishamns kommun. Idag heter denna by Södra Spjutstorp för att skilja det från grannen i norr.

Spjutstorps by

I en beskrivning från 1699 nämns att Spjutstorp ligger väl samlat och består av 13 gårdar samt kyrka och ett gatehus. Bebyggelsen låg norr om kyrkan. I jämförelse med andra kyrkbyar i nuvarande Tomelilla kommun var byn vid den här tiden alltså relativt liten. Byns ringa storlek kan förklaras med att den ligger förhållandevis nära två andra byar, Appeltorp och Hedeberga. Bytomten var placerad i byns nordvästra hörn. Kyrkogården anges vara omgärdad av en stengärdsgård.

På skifteskartan från 1828 syns att gårdarna i huvudsak var fyrkantade. De var byggda i korsvirke med ek- och furutimmer vilket är intressant att notera, då det i byn inte fanns några träd. Man var således tvingad att skaffa byggnadsmaterial utifrån.

Efter skiftet ålades de flesta av gårdarna med utflyttningskyldighet. Nya linjeräta vägar drogs och gårdarna placerades längs med dessa eller också erhöll de egna uppfartsvägar. Utmed vissa delar av de nya vägarna planterades i slutet av 1800-talet ensidiga alléer.

Då järnvägen mellan Tomelilla och Brösarp anlades 1901 drogs spåren strax norr om Spjutstorps bytomt. Normalt sett förlades järnvägen en bit från den gamla kyrkbyn och ett stationssamhälle bildades, med samma namn som kyrkbyn. Järnvägen har dock inneburit att bebyggelsen har expanderat norrut. Utvecklingen efter 1930 har inneburit ytterligare expansion av byn i nordvästlig riktning sett från kyrkan, som fortfarande är belägen längst i söder.

Antalet gårdar ökade kraftigt under 1800-talet och 1930 fanns cirka tre gånger så många gårdar som 100 år tidigare. Detta innebar att byn dominerade

Skånska rekognoseringskartan från 1812-1820 visar hur tätt byarna låg kring Spjutstorp.

des av små jordbruk. Marken var huvudsakligen uppdelad i smala avlånga skiften. Efter 1930 skedde flera utslagningar och sammanslagningar av jordbruksföretagen.

Kulturlandskapets utveckling

På Gerhardt Buhrmans karta från 1684 framställs landskapet kring Spjutstorp som ett väl avgränsat skoglöst område. Den äldsta kartan över Spjutstorps by är från 1699. Där kan man se att byns marker bestod av tre vångar; *Norre, Öfwre och Södre vång*. Odlingsystemet var tresäde, vilket innebar ett rotationssystem där två vångar odlades och en låg i träda. Huvuddelen av byns marker bestod av ängar. Flera vattendrag löpte genom byn. Detta var av betydelse för ängens produktion, som ofta svämmades över och därmed gödslades av det näringsrika vattnet. Byn saknade utmark (betesmark), vilket innebar att djuren fick ledas norrut till fäladsmarker där de gick om somrarna. Först efter skörd släpptes de att efterbeta byns marker. Det enda stället där en del djur fick beta var på trädesvången. Hägnaderna mellan vångarna gjorde att djuren inte kunde hoppa över till den vång som var i bruk.

De byar som Spjutstorp gränsar till - Onslunda, Tunby, Appeltorp, Hedeberga och Lunnarp - hade samma rumsliga indelning av sina marker. Mellan

byarna fanns normalt inga hägnader. Anledningen till detta var att man tillämpade *tresädets vångalag*. Syftet med vångalag var att i största möjliga mån se till att trädes- respektive sädesvångar stötte ihop. Den sinnrika konstruktionen medförde att man kunde spara på hägnadsarbetet mellan byarna samtidigt som djuren kunde beta fritt. Detta innebar att byalagen hade mycket kontakter med varandra.

Gränserna mellan byarna var ej heller exakta utan bestod ofta av råmärken, exempelvis så kallade femstensrör, fem mindre stenar som markerade var gränsen gick. Mot Tunby och Onslunda fanns ett naturligt vattendrag. Gränsen mot Onslunda är relativt lång och markerades inte bara av vattendraget utan även av stengärde samt rågångsmärken. I gränsen till Lunnarp fanns ett stengärde, vilket är anmärkningsvärt. Att uppföra stengärden var ett drygt arbete och man lade inte mer stengärden än man var tvingad till.

Efter skiftet effektiviserades jordbruket och ängsmarken odlades upp. Enligt häradskartan (det gamla ekonomiska kartbladet från 1926-34) återstod då endast fragment av ängsmarken, som tidigare dominerat byns marker. Den ängsmark som fanns kvar var belägen vid vattendragen. Några få skiften hade övergått till betesmark, i övrigt hade fullåkersbygden kommit att dominera.

Spjutstorp idag

Spjutstorp ligger i ett öppet och kuperat odlingslandskap. När järnvägen drogs fram lades spåren tätt intill den gamla kyrkbyn. Här finns ålderdomlig prägel med gårdar och gathus utmed äldre vägsträckningar samt en yngre del med stationshus och bostadshus längs järnväg och landsväg. Landets första friluftsbad på landsbygden anlades i Spjutstorp år 1936. Efterkrigstidens utveckling syns bland annat i nya skolan och villabebyggelsen.

Beskrivning av byn

Byn är skiftad men en del gårdar ligger kvar i byn. Några av gårdarna brukas fortfarande medan andra används som bostäder. Det omgivande jordbrukslandskapet gör sig påmint när man rör sig i samhället. Ofta är det endast en rad hus som skiljer vägen från åkrarna. Vägar och gator i samhället är i de allra flesta fall asfalterade. Centralt i samhället finns flera öppna ytor varav åtminstone två används till parkering. En öppen bäck rinner i nord-sydlig riktning genom Spjutstorps västra del. Över bäcken leder två stenvalvsbroar. Den norra, som var avsedd för järnvägen, används inte idag. Den södra bron, över vilken bygatan passerar, har breddats något med en betongkonstruktion.

Gårdar och gatehus är ett märkbart inslag i Spjutstorps bebyggelse. I slänten strax väster om bäcken finns exempelvis två äldre gatehus 73:1 och 11:4. De är båda vitputsade och har de karaktäristiska branta taken med nära 50 graders taklutning och litet takutsprång.

En annan typ av bebyggelse är den som växte fram när järnvägen kom till samhället 1901. Samhället

expanderade då norrut. Järnvägen var i bruk mellan 1901-1941 samt mellan 1944-47 men idag är rälsen uppriven. Järnvägen löpte mellan Tomelilla och Brösarp och förband därigenom Tomelilla med Kristianstad. Bebyggelsen består idag till övervägande del av bostadshus för ett hushåll men det finns några verksamhetsbyggnader i samhället. Längs den norra infarten präglas bebyggelsen av hus uppförda under tiden efter 1900 fram till 1930-talet. Här ligger husen indragna en bit från gatan och är omgivna av små trädgårdar. Byggnaderna är uppförda med fasader i rött maskinslaget tegel eller med putsade fasader. Även längs södra sidan av den gata som leder till stationen, finns bebyggelse av liknande karaktär. Järnvägsstationen är uppförd vid sekelskiftet 1900. Underhållet av den i övrigt relativt väl bevarade stationen är eftersatt. Till järnvägs miljön kan också räknas lantmännens stora lokalförening som är i drift. Den ligger strax intill stationen och syns vida omkring beroende på silos och lagerhallar.

Vid samhällets västra infartsväg består bebyggelsen av hus uppförda under 1920- och 30-talen. Dessa har karaktären av egnahemsbebyggelse.

Spjutstorp 13:37, ovan, och 13:63 nedan.

En del av byggnaderna har tilläggsisolerats och därigenom fått en ändrad karaktär. Andra har visserligen förändrats något men har i stort sett bibehållit sin ursprungliga karaktär.

Spjutstorps kyrka ligger på en höjd i byns södra del med fria utblickar över det omgivande landskapet i tre väderstreck. Invid kyrkan finns en skola som uppfördes år 1858 och byggdes till 1910. Numera fungerar byggnaden som äldreboende. Vid västra infartsvägen finns byns andra skola. Den byggdes under 1950-talet och är nu nedlagd. Strax söder om skolan ligger en av byns stoltheter, friluftsbadet som byggdes så tidigt som 1936. I närheten av badet ligger Spjutstorps idrottsplats.

Under 1970-80-talen byggdes det bostäder i samhällets norra del, främst längs Lievägen. Denna bebyggelse är av en typ som förekommer över hela landet. Den är alltså inte typisk för regionen eller för byn. Den ligger väl samlad längs en gata där samtliga hus har liknande karaktär. Det finns andra platser i byn där nyare eller i nyare tid starkt förändrad bebyggelse ligger insprängd bland äldre bebyggelse. Detta påverkar uppfattningen av kulturmiljön.

Det finns flera intressanta verksamhetsbyggnader i Spjutstorp, exempelvis brandstationen, järnvägsstationen, skolorna och friluftsbadet. Badet är förstås intressant i egenskap av att vara ett av landets tidigaste friluftsbad på landsbygden. Även de andra byggnaderna har ett värde men kanske snarare genom sammanhanget än som självständiga byggnader. Det är byggnaderna som tillsammans utgör värdet varför en rivning eller kraftig omdaning av en av byggnaderna skulle innebära ett minskat kulturhistoriskt värde för hela bebyggelsemiljön.

Bebyggelsens karaktär

Sammanfattningsvis kan man säga att Spjutstorp rymmer en rik bebyggelsemiljö med många intres-

santa byggnader av olika slag. Den gamla agrart präglade byn gör sig påmind genom gatehus, gårdar och icke bebyggd mark inne i byn. Tillväxten i samband med järnvägens framdragande är tydlig. Som så många andra småorter har samhället, från att under en period ha varit expansivt och framåtsyftande, tappat lite fart under de senaste decennierna. Det har medfört att en del byggnader idag inte används och kanske därför inte underhålls. Bostadsbebyggelsen utgörs av enfamiljshus huvudsakligen uppförda efter år 1900. Fasaderna är i en del fall murade i tegel, ofta rött men gult förekommer också. En del byggnader är uppförda med putsade fasader antingen slätputsade eller med rusticerade hörn vilket är vanligt på byggnader från 1920- och 30-talen.

Många byggnader har blivit tilläggsisolerade eller fått sina fönster utbytta till icke anpassade fönster. Tilläggsisolering har genomförts med korrugerad plåt, lockpanel eller mexisten.

Taken är i de allra flesta fall sadeltak. En del tak är belagda med eternit, sinuskorrugerad eller facettlagd. Eternitskivorna har i många fall legat så länge på plats att de överväxts av lavar och mossor och därigenom erhållit en patina. En del tak har nyligen blivit försedda med tegelimiterande svart plåt och i andra fall svarta betongpannor. På andra har istället äldre taktegel bibehållits. Hur gavelröstena är utformade är en annan företeelse som påverkar intrycket av bebyggelsen. Gavelröstena är i många fall klädda med ett material som avviker från husets fasader i övrigt. I några fall är de klädda med eternit i andra med panel. Det finns ganska få välbevarade bostadshus i Spjutstorp. Kulturmiljön är under ständig förändring och de sätt på vilka byggnader och omgivningar underhålls och åtgärdas kommer att avgöra hur Spjutstorp upplevs i framtiden.

Betydelsefulla byggnader och miljöer

Spjutstorp 72:1, kyrkan

Kyrkan ligger på en höjd i byns södra utkant. Den är genomgripande ombyggd 1869 men troligen är delar av medeltida ursprung. Tornet i väster är krönt med en smäcker spira. Kyrkan är uppförd i tegel men tornet i gråsten. Sockel och väggar är spritputsade, sockeln avfärgad i svart och väggarna i vitt. Taket är ett rödmålat plåttak. I kyrkan finns en medeltida dopfont. Här finns även en altartavla från 1700-talet som troligen målats av Per Hörberg.

Kyrkan äger ett stort kulturhistoriskt värde. Den har en stor symbolisk betydelse för samhället och är med sitt medeltida ursprung samhällets äldsta byggnad.

Spjutstorp 13:67, brandstation

I samhället finns en nedlagd brandstation. Den är troligen uppförd någon gång under 1920-30-talen. Det är en byggnad i rött tegel i löpförband på en slåtputsad grå sockel. Sadeltaket som har en något svängd form, är belagt med rött enkupigt tegel. Vid den norra gaveln har ett slangtorn rests. Troligen är det en träkonstruktion som är klädd med rödfärgade eternitskivor. Byggnaden är i stort behov av underhåll.

Brandstationen har ett stort lokalt värde som karaktärsbyggnad. Det finns förstås andra brandstationer runt om i Skåne som är i bättre skick men för Spjutstorps del är det viktigt att denna blir bevarad.

Spjutstorp 65:1, lokalföreningen

Centralt i samhället strax väster om järnvägsstationen ligger lokalföreningen. Den består av flera byggnader och silos. Fasadmaterialen skiftar mellan eternitplattor och olika sorters korrugerad plåt. De äldre delarna kan vara från första halvan av 1900-talet men de har genomgått omfattande om- och tillbyggnader för att passa dagens behov. Genom förändringarna är det svårare att utläsa hur byggnaden ursprungligen varit utformad men den har ett miljömässigt värde liksom ett kontinuitetsvärde.

Spjutstorp 65:3, före detta järnvägsstation

Rälsen på järnvägssträckan som leder förbi Spjutstorp är uppriven men stationshuset från 1900 finns kvar i samhällets östra del. Idag är magasinsbyggnader och dess rivna. Stationsbyggnaden är till proportionerna lik stationen i Onslunda men trots förfall kan man säga att den är i ett mer autentiskt skick. Medan stationen i Onslunda genomgripande byggts om, förefaller det som om stationen i Spjutstorp använts som lagerlokal och att underhållet eftersatts. Byggnaden är uppförd i rött tegel som murats i kryssförband med pärlfog. Fönstren är stickbågsformade och dekorativa tegellister löper längs fasaderna. Sadeltaket är belagt med enkupigt rött tegel. En dörr utgörs av spegelindelade pardörrar med glasad överdel. Fönster och dörrar är delvis trasiga och en port har tagits upp i den västra gaveln. Byggnaden är i ett väldigt dåligt skick.

Byggnaden har ett stort värde för Spjutstorp och den kan förmedla historien om järnvägens framväxt och etablering i samhället. Stationen har också ett egenvärde genom att den exteriört till stora delar är i originalskick. Interiört förefaller byggnaden vara förvanskad.

Spjutstorp 64:1, gamla skolan

Den gamla skolan är enligt uppgift uppförd 1858. Den ligger strax invid kyrkan på dess norra sida. Sockeln består av huggen natursten och fasaderna av rött tegel är murade i kryssförband. Fönstrens

Gamla skolan

nederkanter samt de flacka stickbågsvalven över fönstren är murade med gult tegel. På ena långsidan finns två fina förstugor i tegel och vitmålat trä. Kring år 1910 byggdes skolan till med en något högre och bredare byggnadskropp som lades tvärställd vid den gamla skolans västra gavel. Sockel och fasader är anpassade till den äldre byggnaden och de båda byggnadsdelarna har sadeltak belagda med rött enkupigt tegel. Skolverksamheten flyttades senare till den nya skolan längre västerut i samhället.

Byggnaden har förändrats genom att fönster har bytts och några satts igen men den är i stort sett väl bevarad och utgör en viktig länk i samhällets historia.

Spjutstorp 73:11, nya skolan

Den nya skolan byggdes 1952. Den är uppförd i samhällets västra del längs landsvägen mot Lunnarp och Tomelilla. Skolan lades ned under 1990-talet. Den är uppförd med gult fasadtegel på långsidorna

och rött i gavlarna. Den västra gaveln är tilläggsisolerad och täckt med ett rödaktigt skivmaterial. Fönstren är vita tvåluftsfönster, typiska för sin tid. Till skolmiljön kan också byggnaderna på fastigheterna 73:12 och 73:13 räknas. Dessa bostadshus är utformade på ett liknande sätt med gult fasadtegel i långsidor och rött vid gavlarna. Även dessa byggnader har förändrats vid gavlarna. Bland annat har en av byggnaderna försetts med en mörkbetsad panel i gavelröset.

Skolmiljön med skolbyggnad och lärarebostad har ett kulturhistoriskt värde. Den nya skolan visar tillsammans med de äldre skolbyggnaderna utvecklingen av det offentliga skolväsendet och Spjutstorps betydelse som centralort.

Spjutstorp 73:11, friluftsbadet

Strax söder om skolan ligger det som anses vara det äldsta friluftsbadet på den svenska landsorten, byggt 1937. Friluftsbadet är öppet säsongvis. Badet är ett tidigt exempel på sin tids strävan efter hygien och friskvård.

Badet har ett högt kulturhistoriskt värde genom att det är tidigt och förefaller ha en utformning lik den ursprungliga.

Spjutstorp 10:10, gård

Detta är en av de gårdar som inte flyttats ut vid skiftet utan som ligger på en gammal gårdsplats.

Ekonomilängorna är sammanbyggda i ett U. De är delvis uppförda i gult tegel och delar är uppförda i korsvirkesteknik med fyllning av rött tegel. Ekonomibygnaderna är troligen uppförda under 1800-talets andra hälft. Taken är belagda med sinuskorrugerad eternit. Bostadshuset är uppfört i maskinslaget rött tegel och sadeltaket är belagt med facettlagd eternit. Bostadshuset är troligen uppfört strax före sekelskiftet 1900. Marken runt gårdsbyggnaderna är inte bebyggd vilket gör att gården fortfarande har kontakt med omgivande jordbrukslandskap. Gården förefaller att inte vara i bruk.

Gårdsbyggnaderna är väl bevarade exempel på en 1800-tals gård. Det kulturhistoriska värdet förstärks genom kontinuiteten och läget i byn.

Nya skolan

Kulturlandskapet idag

Spjutstorps bebyggelse har påverkats av järnvägens anläggande men kulturlandskapet i hög grad av skiftesreformen under 1800-talet. Efter 1930 har uppodlingen stannat av och andelen åker är ungefär samma idag som då. Däremot har det efter 1930 skett flera utslagningar och sammanslagningar av jordbruksföretag. Trots det finns det idag fortfarande kvar 17 gårdar (enligt SCB), det vill säga ungefär lika många gårdar som för 300 år sedan. Större delen av jordbruken i Spjutstorp är därmed än idag småbruk. Endast fyra av gårdarna har arealer på över 50 ha. Detta bekräftas vid kartstudier då man kan notera att endast ett fåtal fastigheter har sammanslagits på

Gård Spjutstorp 10:10.

så vis att helt nya fastighetsbeteckningar tillkommit, exempelvis Spjutstorp 66:1 och 70:1.

På Spjutstorps marker finns således flera mindre gårdar, och flera av de gränsdragningar som bestämdes vid enskiftet finns kvar. Det är dessa gränser i form av stengärden/stensträngar samt rätlinjiga vägnät som karaktäriserar kulturlandskapet i Spjutstorp. Att särskilt notera är hur lantmätaren valt olika varianter att skifta marken. Några speciella skiften finns i mitten av byn där lantmätaren har delat marken i mycket långsmala skiften i öst-västlig riktning. Skiftena viker av söderut efter halva sträckan vilket innebär att de fått en ovanlig ”bumerangform”. Till varje gård löper det långa gårdsuppfarter i samma sträckning som skiftena. Från tiden före skiftet återfinns endast några få spår, exempelvis kyrkan samt den väg som löper norrut och tidigare gick till Tranås. Den senare finns delvis kvar och har därmed en kontinuitet på över 300 år. De övriga vägarna har rätats, vilket också gäller de flesta vattendragen. Ett undantag är dock bäcken som går norrut, väster om ovan nämnda väg, och som utgör gränsen till Appeltorps by. Bäckens meandrar än idag fram i landskapet. Gränserna mot grannbyarna stämmer också relativt väl. Det är framförallt söder och norr om byn som gränserna ändrats. De kanske synligaste effekterna av skiftet är de ensidiga alléerna som kom till i slutet av 1800-talet.

Åtgärder för Spjutstorp

Hur skall då detta kulturhistoriska värde bevaras? En förutsättning för detta är att byggnadernas karaktär bibehålls. De olika byggnaderna skiljer sig åt i ålder och utseende. Varje tid har sett byggnadsskicket varieras och förändras. Naturligtvis kan man uppfatta 1900-talets villa- och egnahemsbyggande som ett lika stort avsteg från den äldre traditionen som grupphusbebyggelse från 1980-talet. Att vi accepterar hur byn ser ut idag betyder inte att man ger fritt spelrum. Nyttillskott i och kring Spjutstorp ska anpassas till det befintliga för att bibehålla en god miljö. En god medvetenhet om samhällets kulturmiljövärden är en förutsättning för att bebyggelsemiljön ska bevaras på lång sikt. Av medvetenheten följer en önskan om att sköta och underhålla byggnaderna. Hur ska då detta underhåll genomföras?

Allmänna råd vid underhåll och ombyggnad

- De olika karaktärsdragen för byggnadstyperna som redogjorts för under kapitlet ”Spjutstorp idag” bör bevaras för att ett högt kulturhistoriskt värde i Spjutstorp skall bibehållas. Karaktärsdragen har skiftat genom tiderna och därför är det viktigt att utgå ifrån varje enskild byggnads särdrag. Exempelvis är många skånska hus uppförda utan gavelutsprång och med litet takutsprång. Dessa byggnader ska inte förses med utskjutande tak med förebild i nordligare trähusbyggnade.
- Det är inte endast ”gamla” hus som har ett värde. Det kan finnas lika stor anledning att bevara ett välbevarat hus från 1950-60-talen som ett 1800-talshus. Skillnaden är att det idag finns

fler bevarade efterkrigstida hus och det är bland annat därför som de inte värderas lika högt. Tänk på att dagens ombyggnation och nyproduktion blir morgondagens kulturarv.

- Om man har behov av att inreda en vind eller bygga till är det viktigt att anpassa åtgärderna till byggnadens förutsättningar. Takkupor bör hellre göras små och fler än stora och få. I en del fall medför takkupor och tillbyggnader så stora förändringar att de helt ska undvikas. I

många fall är det bättre att placera kupor eller takfallsfönster åt gårdssidan av huset. Uterum, garage och uthus bör ges en utformning som underordnar sig bostadshuset och tar hänsyn till detta.

- En byggnads karaktärsdrag kan vara bibehållna från den tid då den uppfördes. Den kan också vara präglad av senare förändringar och tillskott som gjorts. Om inte byggnaden utsetts för genomgripande förändringar som på ett avgörande sätt avviker från byggnadens karaktär, finns det ingen anledning att radera senare tiders tillskott. Det blir alltid en avvägning om man ska försöka ”stilrestaurera” d.v.s. återföra byggnaden till en tidigare utformning eller om man ska betrakta förändringarna som intressanta årsringar i en pågående process.
- Innan större åtgärder påbörjas är det bra att ta reda på så mycket som möjligt om byggnaden, till exempel genom att fråga tidigare brukare och grannar. Detta för att veta vilka material som använts och vilka förändringar som gjorts.
- En byggnad bör underhållas kontinuerligt med små insatser. Det minskar risken för att stora

- genomgripande förändringar blir påkallade.
- Värdera det hantverksmässiga, med detaljrikedom och kvalitet. Även små detaljer kan ha en stor betydelse för hur en byggnad upplevs.
  - Äldre fönster är ofta tillverkade i trä av hög kvalitet. I många fall är det en god idé att restaurera ett äldre fönster även om det ytligt ger intryck av att vara i dåligt skick. Även om enstaka delar är dåliga kan en duktig hantverkare iståndsätta de flesta äldre fönster. Förutom kvalitetsaspekten har fönstren en stor betydelse för hur ett hus uppfattas. Ett äldre fönsterglas har estetiska kvalitéer som ett nytillverkat glas inte besitter. Bågar och spröjs är avpassade efter byggnaden och gjorda för att passa just där. Att ersätta ett sådant fönster med ett fabriksstillverkat ger byggnaden ett mindre kulturhistoriskt värde. Även dörrar som är utformade efter byggnaden bör restaureras istället för att bytas ut. Lika lite som man skulle drömma om att sätta in en ny byrålåda i en äldre byrå borde man sätta in en ny icke anpassad dörr i ett äldre hus. Tänk på att underhåll och små reparationer alltid blir billigare än att köpa nytt. Om man trots allt väljer att sätta in nya fönster är det att föredra om man väljer de befintliga som förlaga.
  - Kulörer på byggnader och plank påverkar inte endast den enskilda fastigheten utan även de omkringliggande. För att bibehålla en byggnads karaktär och dess kulturhistoriska värde bör dess färgsättning anknyta till den karaktär byggnaden domineras av.
  - Blanda inte moderna tekniker och material med äldre. Exempelvis bör man inte laga skador på en mur putsad med kalkbruk med betong. Detta eftersom de båda brukssorterna har olika egenskaper och betongen är alltför stark vilket kan medföra skador på underlag eller omgivande putsytor.
  - En del äldre tekniker kan förefalla tidsödande men kan på lång sikt faktiskt vara tidsbesparande om man utför ett grundligt förarbete. Exempel på det är målning med linolja på trä. En yta tidigare struken med linolja kan enkelt strykas med ny linolja. Fördelarna med en traditionell produkt som linolja är att effekten på lång sikt är känd. En del av de sentida produkterna fungerar inte så bra i samband med äldre underlag.
  - En del material börjar bli besvärliga att få tag i, exempelvis eternit vilket även är farligt att bearbeta och deponera. Det finns produkter på marknaden som kan användas när man behöver komplettera exempelvis ett tak belagt med eternit. Som ersättning för eterniten finns exempelvis en asbestfri produkt kallad embonit. Andra material kan man få tag i hos firmor som handlar med begagnat byggmaterial. Behöver man en gammal dörr eller ett fönster finns det ofta att få efter lite efterforskande.
  - En del material har ytligt sett vissa likheter men valet av material kan ha avgörande konsekvenser för hur byggnaden eller miljön uppfattas. Exempel på detta är lertegelpannor kontra betongtegelpannor eller tegelimiterande plåt. En lertegelpanna ger ett smäckrare utseende än de grövre betongpannorna. Den tegelimiterande plåten ger ett stelt och livlöst utseende. En annan fördel med tegel är att materialet är mycket hållbart och behöver man ersätta en enstaka panna är det enkelt gjort till skillnad från att byta ett större stycke plåt.
  - Trädgårdar kan innehålla stora kulturhistoriska värden förutom estetiska värden eller bruksvärden. I en del fall är trädgård och bebyggelse tänkta som en enhet. En äldre trädgård kan innehålla många äldre kulturväxter som ger fastigheten, och kanske ett helt kvarter dess karaktär. Växterna i en trädgård kan ge mycket information om hur en byggnad använts. En äldre trädgård kan, liksom ett hus, dölja mycket som förtjänar att upptäckas. Låt därför en hel växtsäsong förflyta innan trädgården åtgärdas.
  - Samspelet mellan byggnad och trädgård är viktigt. Ett äldre hus med en anpassad trädgård präglas av rabatter, trädgårdsland, fruktträd och gångar medan ett hus från 1970 kanske är omgiven av vintergröna växter och sammanhängande gräsytor.
  - Vid nyproduktion ska hänsyn tas till omgivande bebyggelse. Här är byggnadens skala, fasadmaterial, takmaterial och takfallslutning viktiga. Det är viktigt att fundera på byggnadens läge på tomten och hur stor del av tomten som är lämplig att bebygga.

Särskilda riktlinjer för Spjutstorp

Spjutstorps tidigare betydelse som centralort kan avläsas i ett antal karaktärsbyggnader, exempelvis kyrkan, de båda skolorna, brandstationen och järnvägsstationen. De fungerar som nycklar till byns historia och är därför omistliga. Järnvägsstationen och brandstationen riskerar att redan på kort sikt förfalla och försvinna. På längre sikt riskeras även byggnader som nyligen tappat sin funktion som skolan och lanthandeln.

I en by som Spjutstorp, kan flera byggnader genom utformning och material, knytas till en specifik epok i byns utveckling. Därför bör deras karaktär bevaras. Det gäller resterna efter äldre jordbruksbebyggelse som gårdar och gatehus samt bebyggelsen invid stationen med fasader i rött tegel eller cementtegel.

Om varsamheten i lagstiftningen

Varsamhet vid ändring av byggnad är ett begrepp som infördes i samband med antagandet av Plan och bygglagen. Kravet är uttryckt som en hänsynsregel eller utgångspunkt, som gäller vid alla ändringar, om- och tillbyggnader i hus. Lagens mening är att ändringarna skall göras med hänsyn till byggnadens karaktär. De värden som ger karaktären och som särskilt räknas upp i lagtexten är byggnadstekniska, historiska, kulturhistoriska, konstnärliga och miljömässiga.

Lagen talar alltså om hur, på vilket sätt, ändringar skall utföras, inte att man inte får göra dem. Varsamhet kan bland annat innebära att:

- Bibehålla fönster och dörrars storlek, utformning och placering.
- Bibehålla fasadens karaktär dvs att inte putsa tegelfasader och omvänt att inte sätta tegel, trä eller plåt på putsade fasader.
- Det kan också innebära att vid ändring återställa fasader som klätts in med förvanskande material.
- Bibehålla takets karaktär dvs takvinkel, taksprång och taktäckningsmaterial samt anpassa takkupor till takets storlek och byggnaden i övrigt.

- Vid ommålning ge byggnaden en färgsättning som stämmer överens med byggnaden och dess omgivning.

Utgångspunkter för kulturhistorisk värdering

Vår värdering utgår från att orternas bebyggelsekaraktär skall kunna bevaras och utvecklas. En Orts karaktär är uppbyggd av både allmänna drag i bebyggelsen som tak- och fasadmateriell, utformning, byggnadstyper m.m. samt särskilt tongivande byggnader. Till denna miljömässiga karaktär har vi också lagt kulturhistoriska aspekter. Syftet är att bevara och utveckla bebyggelsens allmänna karaktär och samtidigt kunna förstå en Orts historiska utveckling genom bevarade byggnader och bebyggelsemiljöer.

Kyrkor är ofta landsbygdens största, äldsta och mest påkostade byggnadsverk. De dominerar miljön och många människor har en stark relation till kyrkobyggnaden. Kyrkor lyder under Kulturminneslagstiftningen. Samtliga kyrkor, kyrkogårdar och kapell har getts skyddsbestämmelser (q1). Prästgårdar ingår i den kyrkliga miljön och har också värderats högt.

I stort sett samtliga orter har sitt ursprung i bondbyar. För att denna karaktär skall kunna bibehållas har vi värderat bondgårdar som ligger inne i orterna högt. Välbevarade bondgårdar har föreslagits skyddsbestämmelser med exterioärt skydd (q1) och andra har föreslagits skyddsbestämmelser (q2) eller varsamhetsbestämmelser (k).

Allmänna lokaler och verksamhetslokaler som skolor, fattighus, kommunalhus, folkrörelselokaler, smedjor, lokalföreningar, lanthandelsbutiker, etc speglar den historiska utvecklingen och har värderats högt. Mycket välbevarade byggnader har föreslagits skyddsbestämmelser (q1) och mindre välbevarade har föreslagits skyddsbestämmelser (q2) eller varsamhetsbestämmelser (k).

Järnvägen har haft stor betydelse för samhällsutvecklingen och järnvägsstationer och byggnader inom stationsmiljön har därför värderats högt. Välbevarade järnvägsstationer och andra välbevarade

byggnader inom stationsmiljöer har föreslagits skyddsbestämmelser med rivningsförbud och exteriört skydd (q1). Mindre välbevarade järnvägsstationer har föreslagits skyddsbestämmelser med rivningsförbud (q2). För andra byggnader har föreslagits varsamhetsbestämmelser (k).

Bostadsbebyggelse har sällan getts skyddsbestämmelser. Endast mycket välbevarade och ofta äldre bostadsbyggnader har föreslagits skyddsbestämmelser (q1). Välbevarad och typisk bostadsbebyggelse har föreslagits varsamhetsbestämmelser (k). För övriga befintliga byggnader gäller den generella varsamheten.

Beteckningar och skyddsbestämmelser som används vid tillämpning av plan- och bygglagen:

Ingen beteckning: innebär generella krav på varsamhet enligt 3 kap. 1§ för ny bebyggelse samt generella krav på varsamhet för befintlig bebyggelse enligt 3 kap. 10§.

k: innebär generella krav på varsamhet enligt 3 kap. 10§. Det gäller byggnader där varsamhetskravet särskilt skall uppmärksammas vid lovgivning och planläggning.

q1: innebär enligt 3 kap. 12§ rivningsförbud med exteriört skydd. Detta gäller de byggnader som idag har så välbevarade detaljer, som t. ex. originalfönster, originalputs, verandor med snickarglädje, att de inte går att byta ut eller övertäckas.

q2: innebär enligt 3 kap. 12§ rivningsförbud och stomskydd. Detta gäller de byggnader som har en stor historisk betydelse men som inte är så välbevarade i alla detaljer eller originaldelar. Det gäller också sådana byggnader vars fasader blivit inklädda men som är möjliga att återställa.

Kulturhistorisk värdering av bebyggelsen i Spjutstorp

Värderingen ger en vägledning till hur och vilken bebyggelse som särskilt bör uppmärksammas vid lovgivning och/eller ges varsamhets- och skyddsbestämmelser i planarbetet. För att underlätta detta arbete hänvisar våra värderingskategorier

direkt till den uppdelning som finns i plan- och bygglagen.

Samtliga fastighetsbeteckningar i Spjutstorp. b1 betyder byggnad 1, b2 byggnad 2 osv. Byggnad 1 betecknar bostadshus och övriga byggnader är ekonomihus och dylikt.

q1

4:30 b1
10:10 b2, b3, b4
13:67 b1
63:1 b1,
72:1 b1

q2

4:11 b1, b2
4:30 b2, b3
10:10 b1
13:17 b1, b2
13:19 b1, b2
13:21 b1, b2,
13:37 b1.
64:1 b1, b2
65:3 b1
66:1 b1,
73:11 b4

k

11:4 b1,
13:11 b1, b2, b3,
13:21 b1,
13:24 b1, b2,
13:56 b1, b2,
13:61 b1, b2,
13:62 b1,
13:63 b1, b2,
13:64 b1,
13:65 b1, b2,
13:76 b1,
4:15 b1, b2,
4:16 b1,
4:19 b1,
59:1 b1,
62:1 b2,
65:1 b1, b2, b3, b4,
66:1 b2, b3, b4, b5,
71:1 b3, b4,
73:1 b1,
73:11 b1, b2, b3,
73:12 b1, b2,
73:13 b1, b2,
73:2 b1,
73:5 b1,
73:6 b1,
73:8 b1, b2,

Skötselråd för landskapet

Inom Spjutstorp finns värdefulla ensidiga alléer från slutet av 1800-talet. Gårdsalléernas förebyggande bild är godsens alléer. När bönderna fick det bättre under 1800-talets andra hälft, ville man efterlikna godsen och plantera en gårdsallé för att visa sitt välstånd. En skillnad jämfört med godsallén var att gårdsallén vanligen hamlades. Anmärkningsvärt vad gäller Spjutstorps by är att alléerna endast blev ensidiga. Träden i en allé skall stå öppet och solbelysta eftersom allén skall synas tydligt i landskapet och det skapar också goda förutsättningar för insekter, lavar, mossor, fåglar och fladdermöss. Alléerna kräver därmed årligen skötsel i form av beskärning, röjning av mark- och undervegetation samt borttagande av stamskott. Beskärning sker säkrast i juli-augustiseptember. Inga grenar över 10 cm i diameter bör skäras bort. En skyddszon bör anläggas utmed åkermark, zonens bredd bör vara minst sex meter. Denna zon bör inte odlas för att undvika skador på trädens rotsystem.

Vägen som löper norrut och tidigare gick till Tranås finns delvis kvar än idag. Det äldre vägnätet med anor från skiftet lever i hög grad kvar och det är detta linjeräta vägnät som karakteriserar de vägar som finns i Spjutstorp idag. Kvarvarande äldre vägnät bör bibehållas. Vägarnas bredd, beläggning och sträckning bör ej ändras.

Samtliga stengården/stensträngar bör skötas. Av speciell vikt är de som markerar en fastighetsgräns. Spjutstorp har än i dag ett kulturlandskap med påtagliga spår i form av stengården anlagda efter skiftet. Eftersom sammanslagningarna av jordbruksföretag varit få är det viktigt att inte förändra strukturen med de avlånga skiften som är karakteristiska för Spjutstorp. Rödjebacken som gränsar till Appeltorps by har säkerligen under mycket lång tid varit gräns emellan dessa två byar. Det är endast i gränsen mot byn Appeltorp som den förblivit meandrande, i övrigt är bäcken rätad. Det är därför av stor vikt att den förblir oförändrad. Det berättar också om ett viktigt skede i den agrara revolutionen, då man sökte kontrollera vattenflödet för att kunna odla upp ångsmark, istället för att låta bäcken flöda över

ängen och gödsla denna. En skyddszon på minst sex meter bör anläggas utmed åkermark. Här bör man inte sprida bekämpningsmedel och konstgödning. Det är av stor vikt att inga kemikalier hamnar i vattnet. De öppna vattendragen är inte bara kulturhistoriskt intressanta utan även av stor vikt för bland andra insekter, fjärilar, fåglar och däggdjur.

Handlingsprogram

Tomelilla kommun har det yttersta ansvaret för kulturmiljöerna i kommunen. Därmed inte sagt att kommunen skall svara för att kulturmiljöerna tas om hand och så har heller aldrig varit fallet. De största insatserna utförs, och har alltid utförts, av enskilda i samband med underhåll av fastigheter och brukande av landskap.

Ett kulturmiljöprogram är en bra grund för kulturmiljöarbetet i kommunen. Det kan emellertid inte stå som ensam garant för att kulturmiljöerna bevaras och utvecklas på ett positivt sätt. Kulturmiljön är som miljön i övrigt en del av samhällslivet och förändras i takt med detta.

Större förändringar, som konjunkturer, strukturförändringar inom jordbruket och inträdet i EU, kan den enskilda kommunen inte råda över utan måste istället följa och anpassa sig efter dessa. Olika typer av handlingsprogram måste därför tas fram så att kulturmiljöarbetet kan vara aktivt, följsamt och en självklar del av samhällsutvecklingen.

Ett handlingsprogram för kulturmiljöarbetet Tomelilla kommun bör innehålla följande punkter:

Förankring. För att kulturmiljöprogrammet skall få avsedd effekt krävs att den förankras. För att kunna förankra kulturmiljöprogrammet ut i kommunen krävs att detta är förankrat internt inom kommunen. Ett kulturhistoriskt perspektiv, eller att en kulturmiljö berörs, kan finnas med i ett stort antal beslut. Det är således inte bara en angelägenhet för miljö- och byggnadsnämnden eller nämnden för kultur, fritid och turism utan för hela den kommunala förvaltningen.

Utbildning. Trots att människan i det moderna samhället är mer rörlig än tidigare så är vardagsmiljön fortfarande begränsad. Kunskap om vardagsmiljöns historiska framväxt och kvalitéer är avgörande för hur man förhåller sig till den. Denna kunskap förmedlas bäst genom att studier av vardagsmiljön läggs in i skolarbetet på alla nivåer, från förskola till gymnasium. Kulturmiljöprogrammet, och särskilt den Kulturhistoriska översikten, kan i många sammanhang vara en lämplig utgångspunkt för sådana studier.

Hembygdsrörelsen. Hembygdsföreningarna är ideella organisationer som värnar och levandegör kulturarvet. I Tomelilla kommun utför de ett omfattande arbete och vårdar också ovanligt många byggnader med stora kulturhistoriska värden.

Fysisk planering. Kulturmiljöprogrammet bör vara en självklar utgångspunkt i hanteringen av bygglov- och planärenden samt ligga till grund för den översiktliga planeringen.

Kulturturism. Kulturturism är en ständigt ökande näring och det finns goda förutsättningar för kulturturism i Tomelilla kommun. Kulturmiljöprogrammet är ett bra stöd i detta arbete och i samarbetet med näringsliv, hembygdsföreningar och turistorganisationer.

Landsbygdsutveckling. Lantbruket har under senare delen av 1900-talet genomgått en omfattande strukturförändring. Sedan inträdet i EU finns landsomfattande program och stöd för omställning av jordbruket och landsbygdsutveckling. Ett levande jordbruk och en levande landsbygd är avgörande för flertalet kulturmiljöer i Tomelilla kommun. Kommunen bör därför aktivt arbeta med landsbygdsutveckling i samarbete med byalag, lantbrukare och deras organisationer.

Informationsinsatser. Kulturmiljöprogrammet bör helt eller delvis vara tillgängligt på kommunens hemsida. Andra viktiga insatser är skyltning, broschyrer och guidning.

Litteraturtips

Byggnadsvård

Idag finns ett stort antal titlar med anknytning till byggnadsvård och traditionella tekniker samt material. Nedan ges några exempel.

Barup, K. & Edström M., Handbok i sydöstkånska byggnadsteknik." Sydöstra Skånes Samarbetskommitté SÖSK. Ystad 1993.

Björk, C., Kallstenius, P. & Reppen, L., "Så byggdes husen 1880-1980". Statens råd för byggnadsforskning och Stockholms stadsbyggnadskontor 1983.

Björk, C. & Reppen, L., "Så byggdes staden". Svensk byggtjänst, Västervik 2000.

"Byggnadsmåleri med traditionella färgtyper". Informationsblad från Riksantikvarieämbetet, 1989.

Drejer C, Jerkbrant C., Wikner, C-E, "Arkitekter om färg och måleri". Stockholm 1992.

Engdahl, C., Dranger-Isfält, L., "Bostadsbyggelsen från 1930- och 40-talen, varsam ombyggnad". Byggnadsrådet Stockholm 1989.

Engdahl, C., & Dranger-Isfält, L., "Stenhusen 1880-1920, varsam ombyggnad". Byggnadsrådet, Stockholm 1983.

"Fönster, historik och råd vid renovering". Riksantikvarieämbetet och Statens Historiska Museer, Stockholm 1996.

Gysinge katalog: "Reservdelar till gamla hus."

"Hantverket i gamla hus". Byggnadsrådet och Svenska föreningen för byggnadsvård, 1998.

Hidemark, O., Stavenow-Hidemark, E., Söderström, G. & Unnerbäck, A., "Så renoveras torp och gårdar". Västerås 1995.

Holstein, Å., "Köpa hus" Svensk byggtjänst, Oskarshamn 2000.

Humble, O., (red.), "Äldre murverkshus, reparationer och ombyggnad". Byggnadsrådet Stockholm 1990.

"Kulturminnesvårdsprogram för Skåne. Del Kristianstads län". Länsstyrelsen i Kristianstads län, 1984.

Torgny Ove: "Skånelängor". Lund 1975.

"Tänk efter före - vid ändringar och underhåll av byggnad". Boverket 2000.

Landskapsvård

Bengtsson, R. M.fl. 1996. "Svenska landsvägsalléer". SLU. Alnarp.

Bergendorff, C. & Emanuelsson, U. 1982. "Skottskogen - en försummad del av vårt kulturlandskap". Sv.Bot.Tidskrift. 76:91-100

Blomkvist, N. 1993. "Läsa landskap. En fält-handbok om svenska kulturmiljöer". Utbildningsradion, Stockholm

Brusewitz, G. & Emmelin, L. 1985. "Det föränderliga landskapet". Stockholm.

Campbell, Å. 1935. "Emellan skogen och plogen". Sv. Kulturbilder. Band 4.

Campbell, Å. 1928. "Skånska bygder under förra hälften av 1700-talet". Uppsala universitet.

Cserhalmi, N. 1997. "Fårad Mark". Bygd och Natur 1997, Stockholm

Dahl, S. 1989. "Studier i äldre skånska odlings-system". Meddelanden serie B 69, Kulturgeografiska institutionen, Stockholms universitet, Stockholm.

Edman, S & Hagman, T. 1988. "Bondens landskap". Svenska Naturskyddsföreningens årsbok.

Edman, S & Axelsson, T. 1996. "Erik och Sigvard - men sen då? Folk och få på tröskeln till 2000-talet". Örebro.

Ehrensverd, U. 1985. "Fältnättningsbrigadens rekognosceringskarta över Skåne 1812-20.

Ekeland, K. & Svensson, R. (red). 1996. "Äldre tiders odling - trädgårdsväxter, gamla grödor och ogräs". Nordiska förbundet för kulturlandskap, Hudiksvall.

Ekstam, U. & Forshed, N. 1996. "Äldre fodermarker". Naturvårdsverket, Stockholm.

Ekstam, U. Aronsson, M & Forshed, N. Ängar. "Om naturliga slättermarker i odlingslandskapet". Stockholm.

Emanuelsson, U. M.fl. "Det skånska kulturlandskapet". Lund.

Emanuelsson, U. 1987. "Skånes vegetationshistoria. Svensk geografisk årsbok 63". Lund.

Gadd, C. (red). 2000. "Den agrara revolutionen. 1700-1870". Stockholm.

- Jordbruksverket. 1998. "Skötselhandbok för gårdens natur- och kulturvården". Jönköping.
- Linné, C. von. 1751. "Skånska resa - förrättad år 1749". Sydow, C-O. (red.). Stockholm.
- Länsstyrelsen i Kristianstad Län, 1996, "Från Bjäre till Österlen".
- Länsstyrelsen i Kristianstad Län, 1995, "Den skånska allén".
- Myrdal, J. (red). 1999. "Jordbruket under feodalismen 1000-1700", Stockholm.
- Nilsson, P. 1997. "Den gamla byn". Stockholm.
- Rackham, O. 1995. "The history of the countryside". London.
- Riksantikvarieämbetet. Mårten Sjöbeck. 1998. "Fotografier av ett svunnet kulturlandskap". Stockholm.
- Riksantikvarieämbetet. 1993. "Vad berättar en by? Studier till kulturmiljöprogram för Sverige".
- Riksantikvarieämbetet. 1996. "Odlingslandskapet - en lång markanvändningshistoria".
- Riksantikvarieämbetet. 1994. "Skötsel av kulturvården i odlingslandskapet". Faktabladsserie
- Sporrong, U. 1996. "Odlingslandskap och landskapbild. Studier till kulturmiljöprogram för Sverige". Riksantikvarieämbetet, Stockholm.
- Helmfrid, S. (red). 1994. "Kulturlandskapet och bebyggelsen". Stockholm.
- Selinge, K-G (red). 1994. "Kulturminnen och kulturmiljövård". Stockholm.
- Tollin C. 1991. "Ättebackar och ödegården. De äldre lantmäterikartorna i kulturmiljövården". Riksantikvarieämbetet, Stockholm.
- Welinder, S. (red). 1998. "Jordbrukets första fem-tusen år 4000f.Kr. - 1000 e.Kr". Stockholm.

Källor – arkiv och litteratur

- Burman von, G. 1957. Prospector af åtskillige märkvärdige byggnader, säterier och herrgårdar uti Skåne.
- Campbell, Å. 1928. Skånska bygder under förra hälften av 1700-talet.
- Gillberg, J L. 1980. Historisk, oeconomisk och geographisk beskrifning öfver Christianstads län 1767.
- Wallin, C (red). 1981. Kristianstads län 1767, en ekonmisk-topografisk beskrivning.
- YA 2/1 1963 "Spjutstorps mejeri står tomt efter 80 årig drift"
- Lantmäteriet i Kristianstad, kartor med tillhörande handlingar.
- Lantmäterverket i Gävle, kartor
- Regionmuseets arkiv

Lagstiftning

Det är särskilt beträffande lantsamhällen, som lagar och författningar kunna vara till stor nytta, i den mån de icke endast rent negativt hindra ett fullt och olämpligt byggande, utan även i direkt positiv riktning bidra till att framalstra det ändamålsenliga och vackra, samt att befästa känslan härför hos den enskilde.” Citatet är taget ur *Praktiska och hygieniska bostäder. Betänkande och förslag* av Osvald Almqvist, Stockholm 1921.

Citatet ovan är med sin smakfostrande hållning förlegat men speglar samtidigt lagstiftningens dubbla natur. Våra lagar är ett stöd för att bevara sådant som är värdefullt samtidigt som det givetvis kan upplevas hindrande och byråkratiskt. Som privatperson kommer de flesta i kontakt med kulturmiljövården i lagstiftningen i samband med att de skall göra en om-, till-, eller nybyggnad. Det kan då gälla att byggnaden i sig eller miljön kring den har särskilda kulturvärden eller att det finns en fornlämning på tomten.

De krav på hänsyn, varsamhet och skydd som finns för bebyggelsens kulturvärden kan jämföras med hastighetsbestämmelserna i trafiken. I tätbebyggda samhällen får man köra i 50 km/h och på vissa gator, som vid skolor, bara i 30km/h. Utanför samhällena ökar högsta tillåtna hastighet till 70 km/h ända upp till 110 km/h på motorväg. Förutsättningarna för att få köra är att man har körkort och att fordonet är skattat och besiktigt.

När det gäller reglerna för kulturvärden i bebyggelsen är det inom samlad bebyggelse som kraven på anpassning och varsamhet är som störst och vid särskilt värdefulla byggnader finns krav på skyddsbestämmelser. Utanför tätbebyggt område gäller fortfarande varsamhet men kraven är inte så höga och inom exempelvis nyare industriområden ställs ofta låga krav på anpassning och varsamhet.

Ansvaret för skydd och vård av kulturhistoriskt värdefulla byggnader och byggnadsmiljöer är fördelat på stat, kommun och enskilda. Som instrument har samhället inrättat olika typer av

bestämmelser i lagstiftningen samt i vissa fall ekonomiska stöd. Staten skall ge skydd åt det allra värdefullaste och har huvudansvaret för ett långsiktigt bevarande. Statens instrument är Kulturminneslagen, KML och Miljöbalken genom vilka kulturhistoriskt värdefulla byggnader och miljöer kan få status av byggnadsminne, riksintresse, naturreservat eller kulturresevat. På kommunal nivå kan byggnader och bebyggelsemiljöer bli skyddade i detaljplan eller områdesbestämmelser enligt plan- och bygglagen, PBL. Det bästa skyddet och den bästa vården får bebyggelsen av alla de intresserade ägare som vårdar merparten av den svenska kulturmiljön.

Plan- och bygglagen, PBL

Med stöd av plan- och bygglagen kan kommunerna ge kulturhistoriskt värdefulla byggnader och byggnadsmiljöer ett skydd mot rivning eller förvanskande ändring genom att meddela skyddsbestämmelser, så kallad q-märkning i detaljplanen. Q-märkning sker med stöd i plan- och bygglagens **3 kap 12§**: *Byggnader, som är särskilt värdefulla från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt eller som ingår i ett bebyggelseområde av denna karaktär, får inte förvanskas.*

Andra byggnader och byggnadsmiljöer som också har ett kulturhistoriskt värde fast av mindre dignitet kan i stället tillskrivas ett varsamhetskrav i detaljplanen genom k-märkning. Denna tar stöd i plan- och bygglagens **3 kap 10§**: *Ändringar av en byggnad skall utföras varsamt så att byggnadens karaktärsdrag beaktas och dess byggnadstekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden tas tillvara.* Lagtexten innebär inte ett förbud mot ändring av byggnader utan syftar till att styra ändringarna så att de utförs varsamt.

Miljöbalken

Miljöbalken som trädde i kraft den 1 januari 1999 utgör en samordnad och skärpt miljölagstiftning för en hållbar utveckling. Den smälter samman regler från femton tidigare miljölagar, däribland naturvårdslagen. Miljöbalken bildar en övergri-

pande lagstiftning som rör all miljöpåverkan. Två av målen i miljöbalken är att värdefulla natur- och kulturmiljöer ska skyddas och vårdas samt att den biologiska mångfalden ska bevaras. Skydd av naturen kan ske genom speciella områdesskydd så som nationalpark, naturreservat och kulturresevat.

Nationalpark, 7 kap. 2§: Ett mark- eller vattenområde som tillhör staten får efter riksdagens medgivande av regeringen förklaras som nationalpark i syfte att bevara ett större sammanhängande område av viss landskapstyp i dess naturliga tillstånd eller i väsentligt oförändrat skick.

Naturreservat, 7 kap. 4§: Ett mark- eller vattenområde får av länsstyrelsen eller kommunen förklaras som naturreservat i syfte att bevara biologisk mångfald, vårda och bevara värdefulla naturmiljöer eller tillgodose behov av områden för friluftslivet. Ett område som behövs för att skydda, återställa eller nyskapa värdefulla naturmiljöer eller livsmiljöer för skyddsvärda arter får också förklaras för naturreservat.

Kulturresevat, 7 kap. 9§: Ett mark- eller vattenområde får förklaras som kulturresevat i syfte att bevara värdefulla kulturpräglade landskap. På ett sådant område skall bestämmelserna i 4-6 §§ tillämpas. Att det inom ett område finns en byggnad som är skyddad som byggnadsminne, kyrkligt kulturminne eller fast fornlämning enligt lagen om kulturminnen m.m. hindrar inte att området förklaras som kulturresevat.

Kulturminneslagen, KML

Lagen om kulturminnen omfattar bestämmelser om byggnadsminnen, fornminnen, kyrkliga kulturminnen samt skydd mot utförelse av vissa äldre kulturföremål. Riksantikvarieämbetet och statens historiska museer har överinseende över kulturminnesvården i landet. Vidare åligger det ämbetet att utarbeta allmänna råd inom verksamhetsområdet. Bestämmelserna i KML reglerar skyddet för den del av vårt kulturarv som utgörs av de från kulturhistorisk synpunkt särskilt värdefulla byggnaderna i icke statlig ägo. Bestämmelserna i KML ger möjlighet att utfärda skyddsföreskrifter så att olämpliga och kortsiktiga förändringar inte

kommer till stånd. Fråga om en byggnad bör förklaras som byggnadsminne kan väckas av var och en genom ansökan eller tas upp av länsstyrelsen på eget initiativ. Det är länsstyrelsen som har i uppgift att besluta om byggnadsminnesförklaring enligt kulturminneslagen. Vidare åligger det länsstyrelsen att utfärda skyddsföreskrifter, se till att dessa följs samt ge råd till ägare av byggnadsminnena vid vård och underhåll av byggnaden i fråga.

Vilka objekt som kan bli byggnadsminnesförklarade regleras i Kulturminneslagens **3 kap 1§:** *En byggnad som är synnerligen märklig genom sitt kulturhistoriska värde eller som ingår i ett kulturhistoriskt synnerligen märkligt bebyggelseområde får förklaras för byggnadsminne av länsstyrelsen. Bestämmelserna om byggnadsminnen enligt detta kapitel får också tillämpas på park, trädgård eller annan anläggning av kulturhistoriskt värde.*

Riksintresse

Ett område av riksintresse för kulturmiljövården är en kulturmiljö som är unik eller speciell i en region, riket eller internationellt sett. Riksintressena ska representera hela landets historia från förhistorisk tid fram till nutid. Kulturmiljöer av riksintresse ska bland annat visa hur människan utnyttjat tillgängliga naturresurser, samhällets utveckling, näringsliv, sociala villkor, byggnadsskick och olika estetiska ideal. Av de ca 1700 riksintresseområden som finns i Sverige hittar vi till exempel jordbruksbyar, fiskelägen, medeltida stadsmiljöer, 1900-talsförorter, arbetarbostäder, herrgårdar, gruvor och sågverk, förhistoriska gravfält samt moderna kyrkogårdar.

Att ett område är av riksintresse betyder att miljön är skyddsvärd ur ett nationellt perspektiv, men inte att miljön automatiskt är skyddad. Riksintressen finns förutom för kulturmiljövården även för naturvård och friluftsliv. Ett riksintresse är en signal om att här finns så höga värden att kulturmiljön har företräde vid en avvägning med motstående intressen, förutsatt att de motstående intressena inte är av riksintresse. Det är också en signal om att i dessa områden kan länsstyrelsen/staten gå in och upphäva kom-

munala beslut, om man ej finner kulturvärden tillräckligt beaktade.

Hantering av riksintressena regleras i miljöbalkens **3 kap 6§** som säger att *Mark- och vattenområden samt fysisk miljö i övrigt som har betydelse från allmän synpunkt på grund av deras naturvärden eller kulturvärden eller med hänsyn till friluftslivet skall så långt det är möjligt skyddas mot åtgärder som kan påtagligt skada natur- eller kulturmiljön*. Det är Länsstyrelserna som har ansvaret att föra ut "statens anspråk" för kulturmiljövården till kommunerna, som i sin översiktsplan (ÖP) ska redovisa områden av riksintresse och ange hur riksintresset ska tillgodoseas i samhällsplaneringen.

Litteraturhänvisningar

- "Kulturminneslagen". Riksantikvarieämbetet, Stockholm, 1989.
- Rubenson, S. "Miljöbalken. Den nya miljöretten". Stockholm, 1999.
- "Kontinuitet och förnyelse – Kulturmiljöarbetet i kommunerna". Svenska kommunförbundet, Stockholm, 1999.

- "Kulturvärden i detaljplan", Johansson, C. (red) Boverket, 1999.

- "Kultur i grunden". Persson, I., Westerlind, A. M., Boverket, Malmö, 2000.

- "Områdesbestämmelser – en vägledning". Persson I., Boverket Allmänna råd 1999:2.

- "Boken om detaljplan och områdesbestämmelser". Boverket Allmänna råd 1996:1.

- "Boken om MKB för detaljplan", Jonsson, G. & Palm I., Kristianstad, 2000,

- "Fastigheter med kulturskydd". Sundsvik, L. Svenska Kommunförbundet, Stockholm, 1997.

- "Ombyggnad. Varsamhet vid ändring" (Byggvägledning 15), Nordling, L. & Reppen, L. Svensk Byggtjänst, Västervik, 2000.

- "Tänk efter före – vid ändringar och underhåll av byggnad". Boverket, 2000.

Internetsajter

- Boverket: www.boverket.se

- Rixlex: www.riksdagen.se/debatt

- Riksantikvarieämbetet: www.raa.se

- Miljöbalken: www.notisum.se/mp/sls/lag/19980808.htm

Ordlista

absid, halvrund eller mångkantig, vanligen med en halvkupol täckt byggnadsdel på kyrka i öster, i synnerhet förekommande som koravslutning.

allmänning, mark eller vatten som ägs eller nyttjas av en samfällighet, by, socken, härad eller kronan.

blockförband, murförband bestående av omväxlande bindskift och löpskift. Stötfogarna i både bindskiftena och löpskiftena står lodrätt ovanför varandra varigenom avtrappningarna och förtagningarna är lika i vartannat skift.

brydestua, se linbastu.

bytomt, det område inom vilket byns bebyggelse låg från tidig medeltid fram till enskiftet vid 1800-talets början. De medeltida lämningarna som finns inom området är registrerade i Riksantikvarieämbetets fornlämningsregister.

cementtegel, fasadstenar av cement med samma mått som tegelstenar. Användes kring sekelskiftet i tegelfasader främst som dekor i form av lister och omfattningar.

ensäde, odlingsystem som innebar årligen återkommande odling av en gröda på samma åker.

fasettlagd eternit, plana kvadratiska eternitplattor lagda på diagonalen.

fideikommiss, lös eller fast egendom, som inte får avyttras och om vilken är stadgat att nyttjanderätten i tur och ordning ska tillfalla vissa personer, i regel medlemmar av en familj.

Fossil åkermark, övergiven forntida eller medeltida åkermark.

frontespis, ovan taklist på byggnad utskjutande och vanligtvis gavelformat parti med fönster.

fronton, 1 se *frontespis*. 2 triangel- eller segmentformad prydnadsgavel som kröner dörrar och fönster.

frälse, de två stånden, adel och präster, som var befriade från att betala skatt.

funktionalismen, arkitekturepok som från och med 1930-talet präglade byggnadsstilen, ibland liktydigt med modernismen. Funktionalistiska byggnader, kallade funkishus, från 1930-talet karakteriseras av putsade ljusa och släta fasader, stora fönster i långa band eller fördelade tre och tre, platta tak och en stram och återhållsam detaljutformning. Under 1940- och 50-talen fick husen, framförallt i Skåne, oftast fasader i tegel och det platta taket byttes mot ett flackt sadeltak.

fälad, skånskt ord för betesallmänning, gemensam betesmark som låg utanför byn.

förband, murförband, sätt att fördela tegelstenar i mur så att hållfasthet uppnås.

gatehus, i Sydsverige ett hus beläget utmed den så kallade bygatan på byns gemensamma mark, beboddes av hantverkare eller lantarbetare som inte hade egen mark att bruka.

gesims, vågrätt profilerat listverk på fasad, väggfält eller dörr- respektive fönsterkrön. En gesims som löper längs hela fasaden under takfoten kallas gördel- eller huvudgesims.

hamling, kvistning av lövträd, företrädesvis pil och ask, för foder till kreatur.

hemman, kameral benämning på jordbruksfastighet som mättes i mantal, beroende på skatteförmåga. En gård med normal skattekraft åsattes ett helt hemmantal eller mantal. Efter de ändamål skatten användes indelades dessa i krono- frälse- eller skattehemman.

hemmansklyvning, lantmåteriförrättning varvid en fastighets mantal delades i kvotdelar.

homeja, halvcirkelformad takutbyggnad med en lucka eller ett vanligtvis halvcirkelformat fönster, ett så kallat lunettfönster.

holländare, väderkvarn med huv som går att snurra efter vindriktning.

hoveri, en form av dagsverke som bönderna skulle fullgöra på godsherrens huvudgård. Hoveriet var en del av betalningen till godsherrn för användandet av mark eller bostad. Hoveriet är känt sedan medeltiden men blev inte allmänt utbrett förrän godssystemet utvecklades till att bestå av en huvudgård med underliggande bondgårdar. Systemet kulminerade under 1700-talet och förekom ända in på 1800-talet.

hoveribonde, bonde som utförde dagsverke på hoverigård.

hägnad, stängsel eller gårdsgård kring odlad mark, skydd mot människor och djur.

Häradskartan, ekonomiskt kartblad upprättat 1926-1934.

inmark, inhägnad mark som låg närmast byn och som bestod av åker och äng.

inäga, eller inägomark, till ett hemman tillhörande uppodlad mark.

jugend, arkitekturstil som karakteriseras av putsade fasader, fönster med spröjsade överluffer, glaserade tegelpannor, organiska former samt växtornament. Hus i jugendstil är byggda från tiden omkring sekelskiftet och fram till 1910-talet.

kor, del av kyrkobyggnad som ansluter till långhuset i öster där högaltaret och även oftast kören har sin plats, avslutar kyrkan åt öster då absid saknas.

korspostfönster, fönster med korsformad tvär- och mittpost som avdelar fyra lufter.

klassicism, arkitekturstil vars formspråk är hämtat från antikens byggnadssätt. En byggnad uppförd i klassiserande stil karakteriseras främst av symmetri och arkitektoniska element så som frontoner, frontespiser, lisener och rusticeringar. Under 1800-talet präglades framförallt byggnader av offentlig karaktär av nyklassicismen. På 1920-talet fanns tydliga klassiserande tendenser som levde kvar i följande årtionden.

korsvirke, bärande stomme kallad timra utformad av korsande bjälkar och stolpar. Träkonstruktionen består av syll (fotträ), väggband (lejd) stolpar, löshult och bindbjälkar. Facken är oftast fyllda med flätverk av störar och vidjor som packades med kline, det vill säga lera blandat med sand, halm och boskapshår, som kalkmålades. Tegel som fyllnads-material blev vanligt först under andra hälften av 1800-talet.

kryssförband, murförband bestående av omväxlande löpskift och bindskift (koppskift) med stötfogarna i bindskiften placerade lodrät över varandra så att löpskiften förskjuts med en halv sten för varje löpskift. Bindskiften består av tegelstenar som förbinder muren med det bakomliggande skiftet genom att kortändarna (kopporna) vänds utåt.

lejd, dialektalt uttryck för remträ i en korsvirkeskonstruktion.

linbastu, för torkning av linet som ett led i linbedrningen, även kallad brydestua.

lisen, vertikalt, slätt murband som skjuter ut förhållandevis obetydligt en bit från fasaden, saknar till skillnad från en pilaster kapitäl och i regel även bas.

locklistpanel, träpanel av stående bräder vars mellanrum överlappas av en vanligen något profilerad list.

lockpanel, träpanel av stående bräder vars mellanrum överlappas av lika breda bräder.

löpskift, murförband som bara består av löpskift, dvs tegelstenar med långsidan utåt. Fasader med löpskift ingår inte i en bärande konstruktion till skillnad från block- och kryssförband.

löshult, tvärså som är intappad mellan två stolpar i en korsvirkes- eller skiftesverkskonstruktion.

mansardtak, yttertak brutet åt båda fallen, vanligen ett brutet sadeltak.

mantal, äldre mått på en jordbruksfastighets skatteförmåga.

Masonite, produktnamnet för träfiberskiva, uppkallad efter sin uppfinnare amerikanen W. H. Mason.

modernism, se funktionalism.

märgelgrav, kalkhaltig jordart av lera och finfördelad kalcit, användes för gödsling av kalkfattiga åkrar.

Patronatsrätt, en stormans befogenhet att tillsätta församlingspräst.

pilaster, flat väggpelare med bas och kapitäl, vanligen utskjutande förhållandevis obetydligt framför murlivet. Kan betraktas som en mot muren tillplattad kolonn och ansluter i klassiserande arkitektur som regel till någon av kolonnordningarna - dorisk, jonisk, korintisk eller toskansk.

plattgård, gård som uppstod under enskiftet genom sammanslagning av flera andra arrendegårdar på initiativ av godsägaren. Den nya gården fick ofta en herrgårdslik anläggning och drevs av en storarrendator.

pulpettak, yttertak med ett snedsluttande takfall.

pärlfog, även kallad rundfog, utförs med speciella profilslevar. Pärlfogen var vanligt förekommande i det sena 1800-talets byggnader med maskinslaget fasadtegel.

risalit, framskjutande murparti, oftast på mitten av en byggnad.

risbygd, småskalig jordbruksbygd belägen mellan skogsmark och slätt.

riseke, ek som inte går att använda till timmer, d.v.s. som inte har en rak och fin stam. Inventeringar från 1700- och 1800-talen talar om risekar till skillnad från timmerekar.

risgårde, gårde uppbyggt av flätat ris.

rustik/rusticering, murverk av råhuggna eller enkelt profilerade kvaderstenar som skjuter ut framför murlivet, kan efterliknas på putsade fasader eller genom målning, återfinns oftast på hörn, socklar samt runt fönster- eller dörröppningar.

råmärke, gränsmärke.

Sidiplatta, produktnamn för en typ av fasadplatta av asbestcement med invalsat pigmentskikt.

Simrishamnspanna, flat lertegelpanna med en vertikal upphöjd ås på mitten, tillverkningsort Simrishamn.

skifte, jordreform som syftade till att samla en gårds spridda enheter till rationella brukningsenheter. Lagen om storskiftet från 1734 byggde på

solskiftet som snart skulle visa sig vara ett ineffektivt system. Först omkring 1800 var storskiftet genomfört i hela Sverige med undantag av Gotland och Dalarna. Flera förordningar följde under årens lopp och 1803 ersattes storskiftet med lagen om enskifte. Förordningen om laga skifte som kom 1827 innebar att oskiftade ägor delades och redan skiftade ägor omfördelades så att mark med bra beskaffenhet och belägenhet kom samtliga brukare till del. Utflyttningskyldigheten medförde att byarna sprängdes.

skiftesverk, väggkonstruktion med liggande bräder infällda i en stomme av stående stolpar som hålls samman nedtill av en syll (fotträ) och upptill av ett väggband (lejd). De infällda bräderna kallas bålar varifrån benämningen bålahus kommer.

skvaltkvarn, vattenkvarn med litet, vågrätt liggande drivhjul.

Skånska rekognosceringskartan, topografisk kartläggning som omfattar större delen av Skåne, framställdes av militära skäl av den sk Fältmättningsbrigaden under tiden 1812–1820.

spröjs, vertikal eller horisontal trälist mellan glasrutor, ej fönsterluftsskiljande.

sparrände, se taktass.

spritputs, en typ av stänkputs blandad med ärt-singel eller krossad sten i storleken 5-8 mm som ger fasaden dess grova yta.

staggvall, stagg är ett gräsdrag.

stationssamhällesarkitektur, bebyggelse av representativ karaktär som anlades vid stationen i rätvinkliga kvarter då byarna i slutet av 1800-talet fick järnvägsförbindelse. Hotell, affärer och större villor byggdes i närheten av stationen. Husen var uppförda i en eller två våningar med påkostad utformning i tegel, natursten och puts.

stubbamölla, väderkvarn där hela kvarnhuset är vridbart kring en central stolpe.

surskog, skog som växer i fuktig mark.

syll, virkesdel i korsvirkeskonstruktion, utgör upp-lag för bärande vägg eller bjälklag.

sättugn, järnugn placerad i vardagsrum och som eldas från angränsande rum. Sättugnen består av gjutjärnsplattor med dekorativa motiv.

taktass, den del av högbenet (sparren) som skjuter ut under takutsprånget och bär upp taktäckningen.

tandsnitt, tätt sittande och regelbundet ordnade kubformer som sitter undertill på den utskjutande gesimsen, vanligen tegelstenar ställda med koppen (kortändan) utåt.

träda, jordbruksmark som inte odlas i ett år eller mer så att jorden återfår sin näring.

tvåluftsfönster, fönster med två öppningsbara bågar som sitter i en karm, med eller utan spröjsar.

utmark, gemensamt område för en eller flera byar som bland annat användes för bete och virkesuttag och som låg utanför inmarken.

valmtak, yttertak vars ändar avskurits så att spetsiga gaveländar saknas. Valmat sadeltak är en annan benämning vilket betyder att det enbart är de yttersta delarna av taket som valmats, till skillnad från det förra fallet då de valmade partierna sträcker sig nästan tillnockens mitt.

veckodagsbonde, kallades även hoveribonde, se detta ord.

vång, skånskt ord för inhägnad åkerjord.

vångalag, ett lag besående av två grannbyar eller ensamgårdar med gemensamma hägnader vilket innebar färre hägnader att underhålla men också samordning vad gällde trädssystem. De inhägnade markerna bestod oftast av åkermark men det kunde också vara ängar och andra markslag.

Spjutstorp - kulturhistoriskt värdefull bebyggelse

Värderingsförslag enligt PBL:

Ingen markering: innebär generella krav på varsamhet enligt 3 kap. 1§ för ny bebyggelse samt generella krav på varsamhet för befintlig bebyggelse enligt 3 kap. 10§.

Grön markering, k: innebär generella krav på varsamhet enligt 3 kap. 10§. Det gäller byggnader där varsamhetskravet särskilt skall uppmärksammas vid lovgivning och planläggning.

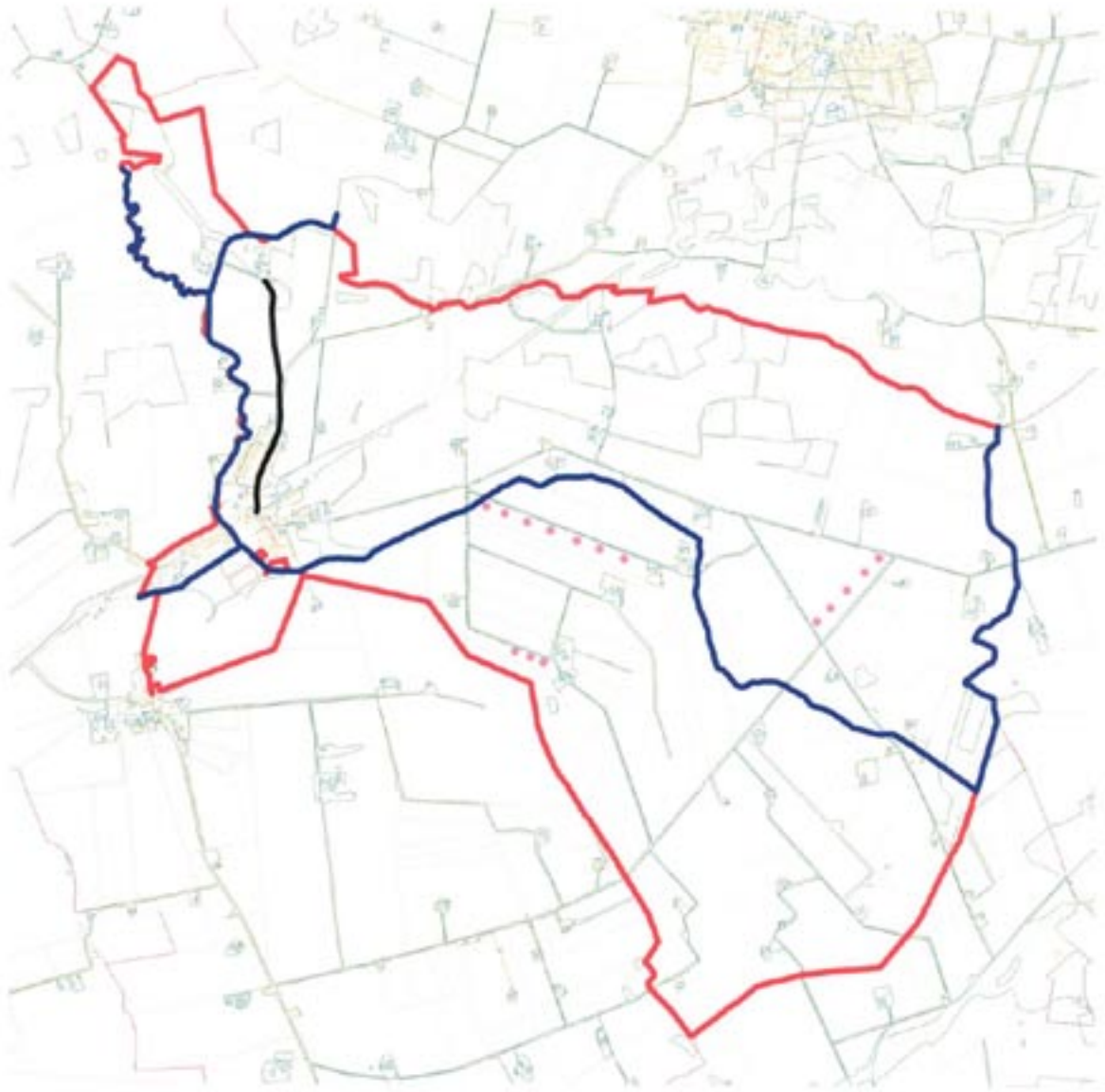
Röd markering, q1: innebär enligt 3 kap. 12§ rivningsförbud med exteriört skydd. Detta gäller de byggnader som idag har så välbevarade detaljer, som t. ex. originalfönster,

originalputs, verandor med snickarglädje, att de inte går att byta ut eller övertäckas.

Rosa markering, q2: innebär enligt 3 kap. 12§ rivningsförbud och stomskydd. Detta gäller de byggnader som har en stor historisk betydelse men som inte är så välbevarade i alla detaljer eller originaldelar. Det gäller också sådana byggnader vars fasader blivit inklädda men som är möjliga att återställa.

Karta med fastighetsbeteckningar finns på Tomelilla kommuns Miljö- och byggnadskontor.

Spjutstorp

Kulturhistoriskt värdefulla landskapselement

- Alleér
- Väg
- Vattendrag
- Bygräns

0 400 800 1200 1600 meter

1:5000

Skrafferat område markerar den medeltida bytomtens utbredning. En bytomt är det område inom vilket byns bebyggelse låg från tidig medeltid fram till enskiftet vid 1800-talets början. De medeltida lämningarna som finns inom området är registrerade i Riksantikvarieämbetets fornlämningsregister. För markingrepp inom området fordras tillstånd hos länsstyrelsen.